

Daniela Cehelská

Univerzita v Prešove

KLÚČOVÉ SOCIÁLNE KOMPETENCIE SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV V PROCESE CELOŽIVOTNÉHO VZDELÁVANIA SA

Abstract **Key social competence social workers in the lifelong learning process.** The article talks about the key social competencies necessary for the exercise of professional activity of social workers in the context of the lifelong learning. That is a competence in the behaviors of professional social workers as well as examples of specific exercises, practice competencies of social workers in the performance of specific practical activities.

Kľúčové sociálne kompetencie sociálnych pracovníkov v procese celoživotného vzdelávania sa. Príspevok pojednáva o kľúčových sociálnych kompetenciách nevyhnutných pre výkon profesionálnej činnosti sociálnych pracovníkov v kontexte procesu celoživotného vzdelávania sa. Uvedené kompetencie predstavuje v oblasti prejavov správania profesionálnych sociálnych pracovníkov ako aj v príkladoch konkrétnych cvičení, praktík kompetencií sociálneho pracovníka pri výkone konkrétnej praktickej činnosti.

Keywords lifelong learning, social worker, knowledge and skills, core competencies
celoživotné vzdelávanie, sociálny pracovník, znalosti a zručnosti, kľúčové kompetencie

Celoživotné permanentné vzdelávanie patrí k základnej kompetencii, ktorou by mal disponovať každý jeden profesionál z oblasti pomáhajúcich disciplín, nakoľko progresivita vedy, progresivita empirie a progresivita elementárneho poznania postupuje geometrickým tempom, čoho dôsledkom sú analýzy, rôzne sociologické výskumy, ako aj kvalitatívne a kvantitatívne prístupy a metódy vo výskumných cieľoch sociálnej práce,

ktoré nasvedčujú, že sociálna práca je veľmi dynamizujúci sa odbor, ktorý podlieha okrem iného aj spoločenským zmenám, ako aj zmenám v zákonodárstve, ktoré prinášajú so sebou aj zmeny legislatívne. Preto je potrebné sa permanentne vzdelávať aj v iných oblastiach akými je oblasť sociálnych kompetencií a sociálnych zručností, sociálnych, profesijných apatencií a podobne.

Európsky referenčný rámec stanovil osem kľúčových kompetencií, ktoré majú umožniť jedincovi jeho **osobné uspokojenie a rozvoj, aktívne občianstvo, spoločenské začlenenie a zamestnanosť s akcentom na vzdelanie**. K uvedeným priradíme ešte ďalšie dve, ktoré z nášho pohľadu hrajú významnú úlohu v kontexte CŽV.

1. Komunikácia v materinskom jazyku – schopnosť interaktívne reagovať primeraným a kreatívnym spôsobom v rôznych spoločenských a kultúrnych súvislostiach vo vzdelávaní a odbornej príprave.
2. Komunikácia v cudzích jazykoch – okrem kvalít materinského jazyka si vyžaduje zručnosti ako sprostredkovanie a medzikultúrne porozumenie.
3. Matematické kompetencie a základné kompetencie v oblasti vedy a techniky – schopnosť rozvíjať a používať matematické myslenie na riešenie rôznych problémov v každodenných situáciách, resp. schopnosť a ochota používať základné vedomosti a používanú metodiku na vysvetľovanie prirodzeného sveta s cieľom určiť otázky a vyvodiť závery podložené dôkazmi, ako i porozumenie zmenám spôsobeným ľudskou činnosťou a zodpovednosti občana ako jednotlivca.
4. Digitálna kompetencia – používanie technológie informačnej spoločnosti na pracovné účely, vo voľnom čase a na komunikáciu.
5. Naučiť sa učiť – schopnosť pokračovať a zotrvať v učení, organizovať vlastné učenie sa, aj pomocou efektívneho manažmentu času a informácií, a to individuálne alebo v skupinách.
6. Spoločenské a občianske kompetencie – zahŕňajú individuálne, medziludské a medzikultúrne kompetencie a pokrývajú všetky formy správania, ktoré jednotlivec užíva na efektívnu a konštruktívnu účasť na spoločenskom a pracovnom živote, a to najmä v čoraz rozmanitejších spoločnostiach, a v potrebných prípadoch na riešenie konfliktov.
7. Iniciatívnosť a podnikavosť – schopnosť jednotlivca meniť myšlienky na skutky, zahŕňa tiež kreativitu, inovácie a prijímanie rizika, ako aj schopnosť plánovať a riadiť projekty so zámerom dosiahnuť ciele.
8. Kultúrne povedomie a vyjadrovanie – uvedomovanie si dôležitosti kreatívneho vyjadrovania myšlienok, skúseností a emócií prostredníctvom rôznych médií.
9. Schopnosť vzdelávania dospelých. Veľmi dôležitou kompetenciou na ktorú sa často zabúda je kompetencia schopnosti vzdelávania dospelých. Nakoľko rozvoj celoživotného vzdelávania a učenia sa prináša aj mnohé výzvy pre univerzity v tejto oblasti. V prvom rade je to spomínaná príprava odborníkov – andragógov, ktorí by prispievali k odbornej a efektívnej saturácii edukačných potrieb dospelého obyvateľstva. Aj v súčasnosti mnohí lektori, pôsobiaci v oblasti vzdelávania dospelých nie sú vybavení andragogickými kompetenciami a k dospelým pristupujú nie ako k objektom vyzretým, s bohatými osobnými i odbornými skúsenosťami, ale vidia ich ako žiakov, či študentov z denného štúdia.

10. Kompenzačná funkcia CŽV. (napríklad pre riešenie negramotnosti v rozvojových krajinách, ale v súčasnosti nadobúda svoj význam aj v krajinách nerozvojových“), prípadne v súvislosti s niektorými skôr okrajovými či výnimočnými javmi v ostatných krajinách.

Sociálne kompetencie sú merateľné správanie sociálnej praxe, ktoré sa skladajú zo znalostí, hodnôt a zručností. Cieľom prístupu je ukázať integráciu a uplatňovanie sociálnych kompetencií v praxi s jednotlivcami, s rodinou, skupinou a komunitou.

1. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE IDENTIFIKUJÚ SA CEZ SPRÁVANIE PROFESIONÁLNYCH SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV

Sociálni pracovníci vystupujú ako zástupcovia profesie, poslania, jeho základných hodnôt. Poznajú históriu tohto povolania. Sociálni pracovníci sa zaväzujú k zvýšeniu úrovne výsledkov svojej činnosti a profesie, vlastného profesionálneho správania a rastu.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Sociálny pracovník by mal byť zástanca tzv. „klientského prístupu k službám.“
- b) Praktické osobné reflexie a korekcie seba zabezpečujú kontinuálny profesijný rozvoj.
- c) Vystupuje v profesionálnych rolách podľa potreby toho ktorého sociálneho prípadu, no v rámci stanovených pravidiel a hraníc.
- d) Demonštruje profesionálne vystupovanie svojim správaním, vzhľadom a komunikáciou.
- e) Zapája sa do všetkých príležitostí, ktoré pripravujú pôdu pre kariérny rast a vlastné celoživotné vzdelávanie.
- f) Zaoberá sa kontrolou a konzultáciami k zvýšeniu profesionálneho výkonu.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 1 do univerzálnej činnosti. Aktívne vyhľadávať príležitosti k pomoci klientovi alebo zapojiť klienta do vlastného získavania zdrojov a prijímania služieb na odstránenie neprimeranej sociálnej situácie.

2. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE SOCIÁLNA PRÁCA MUSÍ DODRŽIAVAŤ ETICKÉ PRINCÍPY PRI SVOJEJ ČINNOSTI

Sociálni pracovníci majú povinnosť správať sa eticky a zapojiť sa do etické rozhodovania. Sociálni pracovníci sú vedomí o hodnote základu povolania, jeho etických normách a príslušných právnych predpisov.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Uznáva a spravuje osobné hodnoty takým spôsobom, ktorý umožňuje hodnoty pri výkone svojej profesionálnej činnosti prejavíť aj v praxi.

- b) Etické rozhodnutia vykonáva cez použitie etického kódexu NASW.
- c) Pri výkone svojej činnosti sa riadi zásadou: Stratégiou etického uvažovania dospieť k zásadným rozhodnutia a uplatňovať ju v praxi.
- d) Toleruje nejednoznačnosť pri riešení etických konfliktov a riadi sa za každých okolností zásadou etiky.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 2 do univerzálnej činnosti. Sociálna práca sa riadi etickými zásadami, ktoré uplatňuje pri riešení zložitých situácií podľa aktuálnej potreby.

3. KLÚČOVÉ KOMPETENCIE POUŽÍVAŤ KRITICKÉ MYSLENIE, INFORMOVAŤ A KOMUNIKOVAŤ V PROFESIONÁLNO M ÚSUDKU

Sociálni pracovníci majú vedomosti o princípoch logiky a vedeckého bádania. Používajú kritické myslenie navýšené o vlastnú tvorivosť a zvedavosť. Kritické myslenie tiež vyžaduje analýzu, syntézu a oznamovanie dôležitých informácií.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Zhromažďuje, hodnotí, a integruje viac zdrojov poznania, vrátane výskumu na základe poznatkov a vlastnej skúsenosti praxe.
- b) Kriticky analyzuje modely hodnotenia, prevencie, intervencie a hodnotenia.
- c) Demonštruje efektívnu komunikáciu pri práci s jednotlivcami, rodinami, skupinami, organizáciami ale i kolegami navzájom formami:
 - písomne,
 - ústne,
 - elektronicky.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 3 do univerzálnej činnosti. Sociálna práca kriticky hodnotí teóriu a skutkový stav na základe znalosti pri aplikácii vo výskume alebo každej špecifickej jedinečnej sociálnej situácie klienta.

4. KLÚČOVÉ KOMPETENCIE ZAPOJIŤ ROZMANITOSŤ A ROZDIELY SOCIÁLNYCH KLIENTOV DO PRAKTÍK SOCIÁLNEJ PRÁCI

Sociálni pracovníci musia pochopiť, čo charakterizuje rozmanitosť, formuje ľudskú bytosť cez poznanie a skúsenosti a je zásadné pre tvorbu identity. Rozmery rozmanitosti sú chápané ako internacionalita, viacero faktorov, vrátane veku, farby pleti, rasy, kultúry, zdravotného postihnutia, etnického pôvodu, pohlavia, rodovej identity a prejavu, imigračného statusu, politickej ideológie, náboženstva, pohlavia a sexuálnej orientácie. Sociálni pracovníci sú si vedomí toho, že v dôsledku rozdielu, môžeme zaznamenávať aj pozitíva a životné skúsenosti, výsady, moc a uznanie, rovnako ako útlak, chudoba, marginalizácia či odcudzenie.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

a) Prehodnocovať, do akej miery štruktúry a hodnoty kultúry, môžu utláčať, odsúvať na okraj spoločnosti, odcudzovať, alebo vytvoriť či posilniť oprávnenia a silu tej ktorej kultúry.

b) Demonštrovať sebedovomie, aby sa minimalizoval vplyv osobných predsudkov a hodnôt v práci s ľuďmi.

c) Rozpoznať a komunikovať chápanie významu rozdielov na formovanie životných skúsenosti a aplikovať tieto zistenia v praxi sociálnej práce.

d) Aktívne sa dozvedieť o kultúre viac z rôznych zdrojov, vrátane klientov, rôznych zložiek, komunit a organizácií poskytovať kultúrno-kompetentné služby a programy.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 4 do univerzálnej činnosti. Prispôbiť a zhodnotiť teoretické rámce alebo zásahy do praxe s rôznymi typmi klientov/rozmanitej populáciami.

5. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE

ZABEZPEČOVAŤ DODRŽIAVANIE ĽUDSKÝCH PRÁV A SOCIÁLNEJ A EKONOMICKEJ SPRAVODLIVOSTI

Každý človek, bez ohľadu na postavenie v spoločnosti, má istotu a záruku základných ľudských práv, akými sú sloboda, bezpečnosť, súkromie, so zabezpečením primeranej životnej úrovne, zdravotnej starostlivosti a vzdelania. Sociálni pracovníci majú vedomosti o teóriách spravodlivosti a stratégiách na podporu ľudských a občianskych práv. Sociálna práca zahŕňa sociálnu spravodlivosť postupov prác vo všetkých organizáciách, inštitúciách a nariaďuje tiež spoločnostiam, aby zabezpečovali základné ľudské práva, s ich prerozdeľovaním spravodlivo a bez predsudkov.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

a) Chápe formy a mechanizmy útlaku a diskriminácie.

b) Je zástancom ľudských práv a sociálnych a ekonomických spravodlivostí.

c) Pôsobí v postupoch, ktoré napomáhajú sociálnej a ekonomickej spravodlivosti.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 5 do univerzálnej činnosti. Pochopiť dôsledky a implikáciu globálnej prepojenosti pri presadzovaní ľudských práv a sociálnej a ekonomickej spravodlivosti u klientov sociálnej práce a obyvateľov vo svete všeobecne.

6. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE

ZAPOJIŤ SA DO AKTIVÍT, ABY VÝSKUM BOL APLIKOVATEĽNÝ A INFORMOVAL PRAX A PRAX ABY INFORMOVALA VÝSKUM

Sociálni pracovníci používajú skúseností z praxe a obohacujú tak výskum, používajúc informácie a skutočnosti založené na sociálnej intervencii. Hodnotia ich vlastnú prax a používajú výsledky výskumu s cieľom zlepšiť postupy, zásady sociálnej práce pri

poskytovaní sociálnych služieb. Sociálni pracovníci chápu kvantitatívny a kvalitatívny výskum a musia chápať nielen teóriu, ale najmä vedecké, etické prístupy a súvislosti k vytváraniu vedomostí.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Porozumieť ako praktická skúsenosť, skúsenosť z praxe ovplyvňuje výskumný proces.
- b) Používať výskumnú evidenciu a poznatky na uplatňovanie informácií v praxi.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 6 do univerzálnej činnosti. Dizajn, implementácia i interpretácia základov výskumu a jeho výsledkov do sociálnej práce.

7. KEJČOVÉ KOMPETENCIE

APLIKOVAŤ VEDOMOSTI O ĽUDSKOM SPRÁVANÍ V SOCIÁLNO PROSTREDÍ A ICH UPLATŇOVANIE PRI SOCIÁLNEJ INTERVENCI

Sociálni pracovníci majú znalosti o ľudskom správaní počas celého životného cyklu; rozsah sociálnych systémov, v ktorých ľudia žijú; a spôsoby podpory sociálnych systémov v zachovaní alebo dosiahnutí zdravia a duševnej pohody. Sociálni pracovníci vzťahujú teóriu a znalosti zo sociálneho prostredia pre porozumenie biologickému, sociálnemu, kulturnému, psychologickému i duchovnému rozvoju.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Základný koncepčný rámec, aby riadil procesy hodnotenia, intervencie a ohodnotenia.
- b) Kritizuje a aplikuje znalosti k pochopeniu človeka a okolitého sociálneho prostredia.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 7 do univerzálnej činnosti. Kriticky zhodnotiť základné predpoklady, hodnoty, silné alebo slabé stránky týchto sociálnych teórií pre prax sociálnej práce.

8. KEJČOVÉ KOMPETENCIE

ZAPOJIŤ A ANGAŽOVAŤ SA DO POLITIKY PRAKTÍK SOCIÁLNEJ PRÁCE PRI PRESADZOVANÍ SOCIÁLNEJ A EKONOMICKEJ PROSPERITY-BYTIA A POSKYTOVAŤ EFEKTÍVNU SOCIÁLNU PRÁCU

Sociálna práca chápe, že politika ovplyvňuje poskytovanie sociálnych služieb, a aktívne sa zapája do politiky praxe. Sociálni pracovníci vedia a sú si vedomí histórie a súčasnej štruktúry sociálnej politiky a služieb. Je nepísateľné dôležitá úloha a znalosti sociálnej politiky pri poskytovaní sociálnych služieb; a úloha sociálnej praxe vo vývoji politik politik najmä politiky sociálnej.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Hodnotí dopad agentúr a verejnosti na politikách a právnych predpisoch.
- b) Spolupracuje s kolegami a klientmi pri efektívnej politickej činnosti.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 8 do univerzálnej činnosti. Vyhodnotiť uvedomené resp. neuvedomené prvky sociálnej politiky a pracovať v jej intenciách pri ich znalosti a uplatňovaní.

9. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE REAGOVAŤ NA KONTEXTY, KTORÉ TVARUJÚ PRAKTICKÚ ČINNOSŤ SOCIÁLNEJ PRÁCE

Sociálni pracovníci sú informovaní, vynaliezaví a aktívni v reakcii na vyvíjajúce sa organizačné spoločenstvá, a spoločenské kontexty na všetkých úrovniach praxe. Sociálni pracovníci uznávajú, že kontext praxe je dynamický a využíva vedomosti a zručnosti nato, aby reagovali aktívne.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Priebežne uznáva, vyhodnocuje a venuje sa sociálnym, kultúrnym, ekonomickým a technologickým zmenám, ktoré ovplyvňujú sociálne služby.
- b) Poskytuje podporu udržateľnej zmeny v poskytovaní služieb a postupov s cieľom zlepšiť kvalitu sociálnych služieb.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 9 do univerzálnej činnosti. Preukázať schopnosť strategicky, adresne reagovať na meniacu sa situáciu v praktickej sociálnej práci.

10. KĽÚČOVÉ KOMPETENCIE ANGAŽUJE SA, HODNOTÍ, ZASAHUJE A VYHODNOCUJE SOCIÁLNU PRÁCU S JEDNOTLIVCIAMI, RODINAMI, KOMUNITAMI, SKUPINAMI, ORGANIZÁCIAMI A SPOLOČENSTVAMI

Odborná prax zahŕňa dynamické a interaktívne procesy zapojenia, hodnotenia, intervencie a hodnotenia na viacerých úrovniach. Sociálni pracovníci majú znalosti a zručnosti pri práci s jednotlivcami, rodinami, skupinami, organizáciami i komunitami. Sociálna prax pomáha k poznaniu, zahŕňa identifikáciu, analýzu a vykonávanie zásahov priamo do sociálnych prípadov, založených na skutočných stavoch a dôkazoch, ktorých cieľom je dosiahnutie cieľov klienta, a to prostredníctvom výskumu a technologického pokroku. Hodnotí tiež výsledky používaného programu a účinnosť praxe, rozvoj, analýzu, aké poskytuje vedúci pre aplikáciu konkrétnej politiky a služieb; a pre podporu sociálnej a ekonomickej spravodlivosti.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Zazmluvnenie budúcej spolupráce/sociálnej intervencie

- Obsahovo a afektívne sa pripravuje na akciu s jednotlivcami, rodinami, skupinami organizáciami
 - Používa empatiu a ďalšie interpersonálne zručnosti zodpovedajúcim spôsobom.
 - Vytvára vzájomne dohodnuté zameranie práce a požadovaných výsledkov.
- b) Posúdenie prípadu a plánovanie spolupráce
- Zhromažďuje, organizuje a interpretuje komplexné klientské dáta z viacerých úrovni systému.
 - Vyhodnotí silné stránky klienta i jeho obmedzenia ..
 - Vytvára vzájomne dohodnuté intervenčné zámery a ciele
 - Selektuje a vyberá náležité intervenčné stratégie.
- c) Intervencia
- Iniciuje opatrenia na dosiahnutie cieľov organizácie.
 - Implementuje preventívne zásahy, ktoré zvyšujú klientove kapacity.
 - Pomáha klientovi riešiť problémy ..
 - Rokuje, sprostredkúva a obhajuje klienta.
 - Uľahčuje prechody a ukončenia v pracovnoprávných vzťahoch.
- d) Ohodnotenie
- Kriticky analyzuje, sleduje a vyhodnocuje zásahy intervencie.

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 10 do univerzálnej činnosti.

- a. **Zazmluvnenie budúcej spolupráce/sociálnej intervencie.** Diferencovane aplikovať stratégie v počiatočnej fáze spolupráce, ktoré sú založené na okolnostiach, sociálnych súvislostiach a meniacej sa dynamiky praktík sociálnej práce.
- b. **Posúdenie prípadu a plánovanie spolupráce.** Využiť ten druh konkrétneho hodnotiaceho nástroja v závislosti od posúdenie žiadosti a vlastnosti pre rôzne typy klientov sociálnej práce.
- c. **Intervencia.** Spolupracovať s ďalšími odborníkmi a zainteresovanými stranami s cieľom rozvíjať a koordinovať sociálnu intervenciu.
- d. **Ohodnotenie.** Navrhnuť a aplikovať metódy pre hodnotenia do sociálnych prípadov alebo sociálnych programov.

11. KĹÚČOVÉ KOMPETENCIE APLIKOVAŤ PRINCÍPY A ZÁSADY KREŠŤANSKEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE S KLIENTOM

Sociálny pracovník disponujúci touto kompetenciou pomáha človeku v núdzi v náročných pre neho nezvládnuteľných životných situáciách. Opiera sa o základné východisko svojej viery a účasti v Cirkvi.

Prejavy správania profesionálnych sociálnych pracovníkov:

- a) Sociálny pracovník je všímavejší voči svojmu okoliu. Je súčasťou a svedectvom živého spoločenstva s Christom a blíznymi tvoriacimi jedno mystické telo Christovo.
- b) Vyznáva kresťanskú vieru, pozná Christove evanjelium. Koná skutky viery. Je klientovi vzorom.

- c) Poskytuje duchovné poradenstvo, rozvíja svoj duchovný rast.
 - d) Je schopný filantropie, altruizmu, empatie a sociálneho cítenia.
- Osobnostné predpoklady kresťanského sociálneho pracovníka:
- a) Pokora
 - b) Vyvážený prístup ku klientom
 - c) Spravodlivosť
 - d) Rozoznávanie kontrastu medzi láskou a blahodaťou
 - e) Vnímať Boha ako prameň pravého etického života a myslenia
 - f) viesť kresťanský spôsob života
 - g) Milovať Blížneho ako seba samého
 - h) Šíriť Christove evanjelium
 - i) Uplatňovať výhradu svedomia
 - j) Vnímaný ako kresťan, veriaci s duchovnou silou
 - k) Uplatňovať na sebe proces celoživotného vzdelávania

Koncentrácia cvičení, praktík kompetencie sociálneho pracovníka č. 11 do univerzálnej činnosti. Sociálny pracovník musí mať živú vieru, cez schopnosť aplikácie Sv. Písma vo svojej práci, rozvíjať duchovný potenciál svojich klientov, prejavovať záujem nielen o sociálny život klienta ale i ten duchovný, s iniciáciou viery vo vlastné schopnosti klienta a pravé hodnoty kresťana.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Duda M.: *Odpowiedzialność w pracy socjalnej. Założenia a rzeczywistość*, [in:] *Caritas in veritate zasadą polityki społecznej*, red. T. Adamczyk, J. Mazur, Lublin 2011, s. 275–289.

Hangoni T., *Zvyšovanie profesionálnych kompetencií sociálneho pracovníka*, „Sociálna a Duchovná Revue. Vedecko–Odborný Recenzovaný Zborník”, 2010 roč. I., č. 4, s. 55–64.

Hangoni T., *Univerzitné vzdelávanie sociálnych pracovníkov ako pridaná hodnota k spoločenskej praxi*. „Sociálna a Duchovná Revue. Vedecko–Odborný Recenzovaný Zborník” 2013 roč. IV., č. 3, s. 55–64.

Lukáč E., *Celoživotné vzdelávanie a učenie sa – nevyhnutná podmienka pre život v spoločnosti založenej na vedomostiach*, [in:] *Kľúčové kompetencie pre celoživotné vzdelávanie*, Prešov 2010, s. 16.

Mikolaj J., *Stratégia celoživotného vzdelávania a celoživotného poradenstva do roku 2015*, https://www.cfp.upv.es/cfp.../282.../Indicators_report_in_Slovak.doc (20.09.2015).

UNESCO, *Foundations of Lifelong Education*, Paris 1976.

Zbroja B., *Wychowanie i samowychowanie na przykładzie św. Pawła*, [in:] *Nová sociálna edukácia človeka II. Duchovné, antropologické, filozofické, psychologické a sociálne aspekty výchovy, vzdelávania a poradenstva dneška, zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 7.11.2013 v Prešove*, Prešov 2013, s. 94–105.